

Working Paper 07/2012

*Θεσμικές παράμετροι αναφορικά με την ευθύνη της
Ένωσης μετά την προσχώρηση στην ΕΣΔΑ*

Κωνσταντίνος Μαργαρίτης

LLM Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Δημοσίου Δικαίου

Υπ. Διδάκτωρ Νομικής – Δικηγόρος

Ο Κωνσταντίνος Μαργαρίτης κατέχει μεταπτυχιακό δίπλωμα (LLM) στο Διεθνές και Ευρωπαϊκό Δημόσιο Δίκαιο από το Πανεπιστήμιο του Τίλμπουργκ (Tilburg University) και πτυχίο Νομικής από το Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης. Είναι υποψήφιος Διδάκτωρ Νομικής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών και υπήρξε επισκέπτης ερευνητής (visitor's programme) στο Ελεύθερο Πανεπιστήμιο του Άμστερνταμ (Vrije Universiteit Amsterdam). Είναι μέλος του Δικηγορικού Συλλόγου Ηρακλείου. Από το 2012 είναι δόκιμος ερευνητής στο Κέντρο Ευρωπαϊκής Διακυβέρνησης.

Κέντρο Ευρωπαϊκής Διακυβέρνησης (Κ.Ε.ΔΙΑ.)

Ινστιτούτο Διεθνών Σχέσεων

Πάντειο Πανεπιστήμιο Αθηνών

Χίλλ 3-5, Αθήνα 105 58

Τηλ. (+30) 210-3312325-7

Fax. (+30) 210-3313572

© Κωνσταντίνος Μαργαρίτης

© Κέντρο Ευρωπαϊκής Διακυβέρνησης (Κ.Ε.ΔΙΑ.) – Δεκέμβριος 2012

ISSN 1792-8834

Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα του Κ.Ε.ΔΙΑ.: <http://www.kedia.gr>

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου, με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά, στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση ή άλλη διασκευή, χωρίς προηγούμενη γραπτή άδεια του συγγραφέα. Παραπομπές στο παρόν έργο θα πρέπει να γίνονται ως ακολούθως:

Όνομα Συγγραφέα, Τίτλος, ΚΕΔΙΑ Working Paper, Αριθμός/Έτος, [URL].

Εισαγωγικές παρατηρήσεις.....	4
1. ΕΕ και μη κράτη μέλη.....	6
2. Το ΔΕΕ ως «εθνικό δικαστήριο».....	6
2.1 Για τα κράτη μέλη της ΕΕ.....	7
2.2 Για τα μη κράτη μέλη της ΕΕ.....	9
3. Το ζήτημα της ευθύνης στο Στρασβούργο.....	9
3.1 Αναφορικά με τα κράτη μέλη της ΕΕ.....	9
3.2 Αναφορικά με τα μη κράτη μέλη της ΕΕ.....	12
Συμπεράσματα.....	12
Βιβλιογραφία.....	14

Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Δεν απέχει πολύ από την πραγματικότητα να ειπωθεί ότι το ΕΔΔΑ είναι το πλέον «επιτυχημένο» υπερεθνικό δικαστήριο.¹ Με 47 κράτη να είναι σήμερα μέλη της ΕΣΔΑ, που αντιπροσωπεύουν περισσότερους από 800 εκατομμύρια πολίτες, η οριζόντια δικαιοδοσία που το ΕΔΔΑ περιλαμβάνει είναι ιδιαίτερα ευρεία. Έτσι καθίσταται αδύνατο το ΕΔΔΑ να λειτουργεί υπό το πρίσμα μιας καθαρά ατομικιστικής λογικής. Το ΕΔΔΑ δεν ιδρύθηκε για να αποτελέσει ένα εξειδικευμένο «εφετείο» ούτε «ακυρωτικό δικαστήριο ανώτερης βαθμίδας», αλλά ιδρύθηκε για να δώσει κατευθύνσεις στα κράτη μέλη της ΕΣΔΑ προς την καλύτερη εφαρμογή των αρχών και δικαιωμάτων που εμπεριέχονται εκεί, ως ένα δικαστήριο εξειδικευμένο σε θέματα προστασίας θεμελιωδών δικαιωμάτων.

Παραδοσιακά σκοπός του ΕΔΔΑ είναι η παρακολούθηση προκειμένου να εξασφαλισθεί ο σεβασμός των υποχρεώσεων που έχουν αναλάβει τα μέλη της ΕΣΔΑ. Οι υποχρεώσεις αυτές αφορούν στην επαρκή προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων και δεσμεύουν προφανώς μόνο τα κράτη που έχουν αποδεχτεί την ΕΣΔΑ και έχουν προσχωρήσει εκεί. Παρά το γεγονός ότι όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ συμμετέχουν και στην ΕΣΔΑ, η ίδια ακόμα δεν έχει προσχωρήσει και έτσι σε καμία περίπτωση δε δεσμεύεται, βάσει δικαίου της ΕΣΔΑ, από την ΕΣΔΑ.² Ως συμπέρασμα προκύπτει ότι οι κανόνες της ΕΕ δεν θα μπορούσαν να τεθούν υπό τη δικαιοδοσία ελέγχου του ΕΔΔΑ.

Παρόλα αυτά, το ΕΔΔΑ άρχισε να επεξεργάζεται έμμεσες καταγγελίες εναντίον πράξεων της ΕΕ σε υποθέσεις που στρέφονταν κατά κρατών μελών της. Το έναυσμα δόθηκε από την (πρώην) Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην υπόθεση *M. & Co. vs. Federal Republic of Germany*.³ Εκεί η Επιτροπή έκρινε ότι η μεταφορά εξουσίας από μέλη της ΕΣΔΑ σε άλλους διεθνείς οργανισμούς δεν απαγορεύεται από την ΕΣΔΑ, ωστόσο το γεγονός αυτό δεν απαλλάσσει τα μέλη από πιθανή ευθύνη αναφορικά με τον τρόπο άσκησης των μεταφερθεισών εξουσιών. Κατέληξε έτσι στο συμπέρασμα ότι η μεταφορά εξουσίας σε διεθνή οργανισμό δεν είναι ασύμβατη δεδομένου ότι τα θεμελιώδη δικαιώματα σε αυτόν τον οργανισμό θα τυγχάνουν ισότιμης προστασίας.⁴ Κρίθηκε στη συνέχεια ότι στην κοινοτική έννομη τάξη τα θεμελιώδη δικαιώματα προστατεύονται επαρκώς και ισότιμα με την ΕΣΔΑ, παρά τη μη ύπαρξη καταλόγου θεμελιωδών δικαιωμάτων στην ΕΕ.

¹ Keller, Helen, Stone Sweet, Alec (2008), "The Reception of the ECHR In National Legal Orders", στο Keller, Helen, Stone Sweet, Alec (επιμ.), *A Europe of Rights: The Impact of the ECHR on National Legal Systems*, Oxford University Press, σ.σ. 3-31.

² Waagstein, Patricia (2010), *Human Rights Protection in Europe*, SPICE Digests, Freeman Spogli Institute for International Studies, διαθέσιμο στο http://iis-db.stanford.edu/docs/441/humanrights_ineurope_Layout_1.pdf, Besselink, Leonard (2008), *The EU and the European Convention of Human Rights after the Lisbon Treaty: From "Bosphorus" Sovereign Immunity to Full Scrutiny?*, Working Paper Series, διαθέσιμο στο http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1132788, Kalin, Walter (1992), "The EEA Agreement and the European Convention for the Protection of Human Rights", *European Journal of International Law*, vol. 3, σ.σ. 341-353 όπου παρατίθενται και σχετική νομολογία του ΕΔΔΑ.

³ Αριθμ. Προσφ. 13258/87, *M. & Co. vs. Federal Republic of Germany* [1990].

⁴ Ίδια ακριβώς η θέση της Επιτροπής λίγα χρόνια αργότερα. Βλ. Αριθμ. Προσφ. 21090/92, *Heinz vs. the Contracting States party to the European Patent Convention insofar as they are High Contracting Parties to the European Convention on Human Rights* [1994].

Όπως, λοιπόν, έχει αποφανθεί το ΕΔΔΑ, σε θέματα πράξεων των κρατών που αφορά στην εναρμότισή τους με υποχρεώσεις που απορρέουν από το ευρωπαϊκό δίκαιο, ευθύνη των κρατών μελών υπάρχει μόνο αν η Ένωση δεν προστατεύει τα θεμελιώδη δικαιώματα το λιγότερο σε επίπεδο ίσο με αυτό της ΕΣΔΑ ακολουθώντας τα κράτη μέλη της ΕΕ τεκμαίρεται ότι δεν αποκλίνουν από τις προϋποθέσεις που θέτει η ΕΣΔΑ αν η Ένωση περνά το τεστ της «ισοδύναμης προστασίας». Εφαρμόζοντας αυτή την αρχή, το ΕΔΔΑ δέχτηκε κριτική για το αποτέλεσμα της υπόθεσης *Bosphorus*.⁵ Ένα ζήτημα τέθηκε σχετικά με το βαθμό ελέγχου του ΕΔΔΑ στα κράτη μέλη της Ε.Ε. σε σύγκριση με αυτόν που δέχονται τα μη κράτη μέλη της με τα πρώτα να βρίσκονται υπό την «ομπρέλα» κάλυψης της ΕΕ.⁶ Με τη μεταφορά αρμοδιοτήτων στην Ένωση, τα κράτη μέλη ουσιαστικά εξαιρούνται, σε κάποιο τουλάχιστον βαθμό, από έλεγχο στον οποίο τα μη κράτη μέλη είναι εκτεθειμένα, αναφορικά με τις ίδιες πράξεις.⁷

Αναπόφευκτα, η κατάσταση θα ανατραπεί μετά την προσχώρηση της Ένωσης στην ΕΣΔΑ.⁸ Η βαθύτερη λογική του ΕΔΔΑ, σε όλες τις υποθέσεις όπου συμπεριλαμβάνονταν θέματα ευρωπαϊκού δικαίου, που οδήγησε στην ανάπτυξη ειδικών αρχών στις αποφάσεις του, στηριζόταν ακριβώς στο γεγονός ότι καθώς η Ένωση δεν ήταν μέλος της ΕΣΔΑ, το ΕΔΔΑ δεν είχε αρμοδιότητα να κρίνει άμεσα επί πράξεων των οργάνων της Ένωσης για θέματα συμμόρφωσης με την ΕΣΔΑ. Ο λόγος για τον οποίο όλες οι ως άνω υποθέσεις δεν κηρύχθηκαν απαράδεκτες για λόγους αναρμοδιότητας από τη μια υποκρύπτει τη βαθύτερη βούληση του ΕΔΔΑ να αποφασίσει επ' αυτών,⁹ από την άλλη σχετίζεται με το γεγονός της ύπαρξης μια πράξης ενός κράτους μέλους που οδηγεί στο παραδεκτό της αίτησης κατά το άρθρο 1 ΕΣΔΑ.

Μετά την προσχώρηση στην ΕΣΔΑ, δε θα υπάρχει λόγος επαρκώς αιτιολογημένος για τη συνέχιση της ίδιας στάσης προς την Ένωση από το ΕΔΔΑ. Προσχωρώντας στην ΕΣΔΑ, η Ένωση θα συμφωνήσει να θέσει την πράξεις των οργάνων της υπό τα μέτρα που θέτει η ΕΣΔΑ σε θέματα θεμελιωδών δικαιωμάτων. Ακόμη περισσότερο, η Ένωση θα έχει δικαίωμα ενεργής συμμετοχής στις διαδικασίες ενώπιον του ΕΔΔΑ όταν τίθενται ζητήματα ευρωπαϊκού δικαίου με άλλα λόγια η κατάσταση κατά την οποία τα κράτη μέλη λειτουργούσαν σαν «εκπρόσωποι» της

⁵ Αριθμ. Προσφ. 45036/98, *Bosphorus Hava Yollari Turizm ve Ticaret Anonim Sirketi vs. Ireland* [2006].

⁶ Douglas-Scott, Sionaidh (2006), "*Bosphorus Hava Yollari Turizm Ve Ticaret Anonim Sirketi vs. Ireland*, application No. 45036/98, judgement of the European Court of Human Rights (Grand Chamber) of 30 June 2005, (2006) 42 E.H.R.R. 1", *Common Market Law Review*, vol. 43, σ.σ. 243-254, Costello, Cathryn (2006), "The *Bosphorus* Ruling of the European Court of Human Rights: Fundamental Rights and Blurred Boundaries in Europe", *Human Rights Law Review*, vol. 6, σ.σ. 87-130, Burrows, Noreen (1997), "Caught in the Cross Fire", *European Law Review*, vol. 22, σ.σ. 170-172.

⁷ Besselink, Leonard (2008), *The EU and the European Convention of Human Rights after the Lisbon Treaty: From "Bosphorus" Sovereign Immunity to Full Scrutiny?*, Working Paper Series, διαθέσιμο στο http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1132788 όπου και περαιτέρω βιβλιογραφία. Επιπλέον βλ. τις συγκλίνουσες απόψεις όπως εκφράστηκαν από έξι δικαστές, παρ. 4, καθώς επίσης και εκείνη του δικαστή Ress, παρ. 4 στην υπόθεση *Bosphorus*.

⁸ Βλ. όμως και Besselink, Leonard, *ibid*.

⁹ Craig, Paul, de Burca, Grainne (2008), *EU Law : Texts, Cases and Materials*, 4th edition, Oxford University Press, Douglas-Scott, Sionaidh (2006), "A Tale of Two Courts: Luxembourg, Strasbourg and the Growing European Human Rights *Acquis*", *Common Market Law Review*, vol. 43, σ.σ. 629-665.

Ένωσης δε θα χρειάζεται να συνεχιστεί.¹⁰ Επομένως δε θα υπάρχει κάποια βάση για να στηριχτούν πλεονεκτήματα υπέρ των κρατών μελών της Ένωσης σε υποθέσεις που καλύπτονται μέχρι τώρα από το τεκμήριο που απορρέει από την αρχή της «ισοδύναμης προστασίας».

1. ΕΕ και μη κράτη μέλη

Η προσχώρηση της Ένωσης στην ΕΣΔΑ δεν επηρεάζει μόνο τις σχέσεις της Ένωσης με τα κράτη μέλη της, αναφορικά με το ζήτημα της ευθύνης ενώπιον του ΕΔΔΑ, καθώς ως Υψηλό Συμβαλλόμενο Μέρος, η Ένωση θα δέχεται προσφυγές στρεφόμενες εναντίον της από κάθε άλλο μέρος. Δυσκολίες ανακύπτουν ως προς τον τρόπο που θα αντιμετωπιστούν τα ζητήματα αυτά ιδίως με τα υποψήφια προς ένταξη κράτη που ουσιαστικά εφαρμόζουν ως ένα βαθμό ευρωπαϊκό δίκαιο.

Για την ένταξη τους στην Ένωση, οι υποψήφια χώρες οφείλουν να πληρούν τις προϋποθέσεις ένταξης, τα κριτήρια της Κοπεγχάγης εκ των οποίων ένα αφορά στη δυνατότητα του υποψήφιου κράτους να λαμβάνει τις υποχρεώσεις που απορρέουν από την ιδιότητα του κράτους μέλους συμπεριλαμβανομένης της προσήλωσης στους στόχους της πολιτικής, οικονομικής και νομισματικής ένωσης καθώς και της διοικητικής δυνατότητας αποτελεσματικής εφαρμογής και ερμηνείας του ευρωπαϊκού κεκτημένου.¹¹ Στην έννοια αυτή περιλαμβάνονται οι συνθήκες της Ένωσης καθώς και νομοθετήματα και αποφάσεις ληφθείσες βάσει των συνθηκών αυτών όπως και η νομολογία του ΔΕΕ.¹² Επομένως, τα κράτη που διαπραγματεύονται την ένταξή τους στην Ένωση πρέπει να εφαρμόσουν σε σημαντικό βαθμό ευρωπαϊκό δίκαιο.¹³

Η «ευρωπαϊκή οικογένεια» καλωσορίζει κάθε ευρωπαϊκό κράτος που σέβεται και προωθεί τις αρχές της σύμφωνα με το άρθρο 49 ΣΕΕ, επομένως, θεωρητικά, όλα τα μέλη της ΕΣΔΑ μπορούν να αιτηθούν την ιδιότητα του κράτους μέλους της Ένωσης. Τη στιγμή αυτή, η Τουρκία, η Κροατία, η Ισλανδία, η Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας (ΠΓΔΜ) και το Μαυροβούνιο, όλα μέλη της ΕΣΔΑ, είναι επίσημα υποψήφια κράτη προς ένταξη στην Ένωση, ενώ η Σερβία και η Αλβανία έχουν ήδη υποβάλει σχετική αίτηση. Συμπερασματικά, όλα τα προαναφερθέντα κράτη οφείλουν να ακολουθούν το ευρωπαϊκό κεκτημένο γεγονός που μπορεί να οδηγήσει σε συγκρούσεις με την Ένωση σε θέματα παραβιάσεων των θεμελιωδών δικαιωμάτων.

¹⁰ Lock, Tobias (2010), "EU accession to ECHR: Implications for Judicial Review in Strasbourg", *European Law Review*, vol. 6, σ.σ. 777-799.

¹¹ Για το εύρος της έννοιας του ευρωπαϊκού κεκτημένου βλ. Delcourt, Christine (2001), "The *Acquis Communautaire*: Has the Concept Had Its Day?", *Common Market Law Review*, vol. 38, σ.σ. 829-870.

¹² European Commission (2012), *Enlargement: Conditions for Membership*, διαθέσιμο στο http://ec.europa.eu/enlargement/policy/conditions-membership/index_en.htm. Βλ. επίσης Kochenov, Dimitry (2006), "Why the Promotion of the *Acquis* Is Not the Same as the Promotion of Democracy and What Can Be Done in Order to Also Promote Democracy Instead of Just Promoting the *Acquis*", *Hanse Law Review*, vol. 2, σ.σ. 169-195.

¹³ Όριο τίθεται από το άρθρο 20, παρ. 4 ΣΕΕ το οποίο αναφέρει ότι: «οι πράξεις που θεσπίζονται στο πλαίσιο ενισχυμένης συνεργασίας δεσμεύουν μόνο τα κράτη μέλη που συμμετέχουν σε αυτήν. Οι πράξεις αυτές δεν θεωρούνται ως κεκτημένο το οποίο χρήζει αποδοχής από τα κράτη που είναι υποψήφια για προσχώρηση στην Ένωση».

2. Το ΔΕΕ ως «εθνικό δικαστήριο»

2.1 Για τα κράτη μέλη της ΕΕ

Σύμφωνα με το άρθρο 35, παρ. 1 της ΕΣΔΑ, το ΕΔΔΑ μπορεί να επιληφθεί της προσφυγής μόνο όταν όλα τα εσωτερικά ένδικα μέσα έχουν εξαντληθεί. Η θέση αυτή αποδεικνύει τον επικουρικό χαρακτήρα του ΕΔΔΑ έναντι των εθνικών ενδίκων μέσων. Ένα σημαντικό λοιπόν θέμα που ανακύπτει είναι η οριοθέτηση της εξάντλησης των εσωτερικών ενδίκων μέσων όταν πρόκειται για υπόθεση που εμπεριέχει ευρωπαϊκό δίκαιο.

Σε υποθέσεις που αφορούν στα κράτη μέλη, όλα τα μέσα πρέπει να εξαντληθούν έως τον τελευταίο βαθμό δικαιοδοσίας, όταν όμως εμπλέκεται κατά κάποιο τρόπο θέμα ευρωπαϊκού δικαίου αυτό δε θα ήταν αρκετό. Καθώς η ΕΕ έχει αναπτύξει τη δική της αυτόνομη έννομη τάξη με σύστημα δικαστικής προστασίας, τα δικαστήρια της Ένωσης θα πρέπει να υπαχθούν στην έννοια των εσωτερικών ενδίκων μέσων. Η αντίθετη άποψη θα αντέφασκε προς τη βασική ιδέα της προσχώρησης της Ένωσης στην ΕΣΔΑ υπό την έννοια ότι το ΕΔΔΑ δε θα μπορούσε να εξετάσει υποθέσεις που εμπεριέχουν ευρωπαϊκό δίκαιο αν το ΔΕΕ έχει ήδη αποφασίσει επ' αυτών σαν άλλη διεθνή διαδικασία που διερευνά ή επιλύει διαφορές, όπως επιτάσσει το άρθρο 35, παρ. 2, περ. β ΕΣΔΑ.

Προς αυτή την κατεύθυνση κινείται και η σχετική δήλωση εκ μέρους του ΔΕΕ. Σε υπόθεση που κατά κάποιο τρόπο πράξη οργάνου της Ένωσης προκαλείται, δικαστήριο της Ένωσης πρέπει να επιληφθεί της υπόθεσης πριν από την επανεξέταση από εξωτερικό φορέα όπως είναι το ΕΔΔΑ.¹⁴ Επομένως βασική ανησυχία του ΔΕΕ δεν είναι η κατηγοριοποίησή του ως διεθνές δικαστήριο, αλλά περισσότερο η μη παραγκώνισή του σε θέματα που αφορούν ευρωπαϊκό δίκαιο.

Η διαδικασία που συνδέει αποτελεσματικά τον εθνικό με την ευρωπαϊκό δικαστικό έλεγχο είναι η προδικαστική παραπομπή. Όπως αναφέρεται στο άρθρο 267 ΣΛΕΕ για την ερμηνεία πράξεων των οργάνων τη Ένωσης από το ΔΕΕ, η προδικαστική παραπομπή είναι προαιρετική για τα δικαστήρια των κρατών μελών εκτός αν πρόκειται για δικαστήρια των οποίων οι αποφάσεις δεν υπόκεινται σε ένδικα μέσα κατά το εσωτερικό δίκαιο, δηλαδή ανώτατα δικαστήρια. Το ζήτημα τώρα είναι αν η προδικαστική παραπομπή μπορεί να νοηθεί ως εσωτερικό ένδικο μέσο κατά την ΕΣΔΑ. Από τη στιγμή που τα εθνικά δικαστήρια σε όλες τις βαθμίδες έχουν αποφανθεί, το ΕΔΔΑ έρχεται να εκφράσει μια πιο εξειδικευμένη προσέγγιση σε θέματα θεμελιωδών δικαιωμάτων. Επομένως κατά την έννοια των εσωτερικών ενδίκων μέσων τα δικαστήρια σε όλες τις βαθμίδες πρέπει να έχουν εκδικάσει τη σχετική υπόθεση που αφορά πράξη των οργάνων της έννομης τάξης που εκπροσωπούν προτού επιληφθεί του θέματος το ΕΔΔΑ.¹⁵

¹⁴ Court of Justice of the European Union (2010), *Discussion document of the Court of Justice of the European Union on certain aspects of the accession of the European Union to the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*, διαθέσιμο στο http://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2010-05/convention_en.pdf. Ομοίως και European Court of Human Rights (2011), *Joint communication from Presidents Costa and Skouris*, διαθέσιμο στο http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/02164A4C-0B63-44C3-80C7-FC594EE16297/0/2011Communication_CEDHCJUE_EN.pdf.

¹⁵ Court of Justice of the European Union, *ibid.*

Κατά την προδικαστική παραπομπή παρέχεται η δυνατότητα στο ΔΕΕ να εκδώσει οριστική απόφαση. Παράδειγμα αποτελεί η υπόθεση *Bosphorus* όπου το ιρλανδικό δικαστήριο παρέπεμψε την υπόθεση ώστε το ΔΕΕ έκρινε τον εκεί επίδικο κανονισμό για θέματα συμμόρφωσης με το σύστημα προστασίας θεμελιωδών δικαιωμάτων της ΕΕ προτού η υπόθεση να φτάσει στο ΕΔΔΑ. Θέμα θα μπορούσε να τεθεί στις περιπτώσεις κατά τις οποίες τα ανώτατα εθνικά δικαστήρια δεν χρησιμοποιούν προδικαστική παραπομπή όταν θεωρούν ότι δεν απαιτείται να πράξουν έτσι. Ενισχύοντας το επιχείρημα το ίδιο το ΔΕΕ έχει κρίνει ότι ένα εθνικό δικαστήριο ακόμη και ανώτατης βαθμίδας δεν απαιτείται να ασκήσει προδικαστική παραπομπή όταν θεωρεί ότι η ερώτηση που θα έθετε είναι άσχετη ή ότι η σχετική διάταξη ευρωπαϊκού δικαίου που θα ετίθετο έχει ήδη ερμηνευτεί από το ΔΕΕ ή ότι η ορθή ερμηνεία του ευρωπαϊκού δικαίου είναι τόσο εμφανής που δεν αφήνει περιθώριο ανάπτυξης αμφιβολιών.¹⁶ Στις ως άνω περιπτώσεις το ΔΕΕ δε θα μπορέσει να διατυπώσει την κρίση του πριν από το ΕΔΔΑ.

Προκειμένου να αποφευχθεί μια τέτοια κατάσταση που θα δημιουργούσε προστριβές μεταξύ των δύο δικαστηρίων, ο μηχανισμός παραπομπής της υπόθεσης στο ΔΕΕ από το ΕΔΔΑ μπορεί να εφαρμοστεί. Στο δικαστικό σύστημα της ΕΕ, που αποτελεί έκφανση των ειδικών χαρακτηριστικών της, το ΔΕΕ είναι ο τελικός επιδιαιτητής σε θέματα ευρωπαϊκού δικαίου. Σε περίπτωση μη άσκησης του δικαιώματος (υποχρέωσης κάποιες φορές) προδικαστικής παραπομπής του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, το ΔΕΕ ουσιαστικά θα παρακαμφθεί. Αυτή η παράμετρος είναι προβληματική καθώς ευθέως επηρεάζει τις αρμοδιότητες των οργάνων της Ένωσης παρά τη ρητή αναφορά του Πρωτοκόλλου 8 της Συνθήκης της Λισαβόνας.¹⁷ Αντίθετα, η χρήση του μηχανισμού παραπομπής θα έδινε, σε περίπτωση μη άσκησης προδικαστικής παραπομπής, τη δυνατότητα στο ΔΕΕ να εκδώσει απόφαση ως δικαστήριο που εκπροσωπεί την έννομη τάξη της Ένωσης πριν επιληφθεί του θέματος το ΕΔΔΑ.

Αναφορικά με προσφυγές που στρέφονται ευθέως κατά πράξης οργάνου της ΕΕ, τα σχετικά ένδικα μέσα πρέπει να εξαντληθούν. Η έννοια των εσωτερικών ενδίκων μέσων κατά την ΕΣΔΑ περιλαμβάνει και την έννοια της αποτελεσματικότητας, δεν περιλαμβάνονται δηλαδή ένδικα μέσα των οποίων η άσκηση είναι εξ' ύπαρξης απαράδεκτη στην έννοια των ενδίκων μέσων του άρθρου 35, παρ. 1 ΕΣΔΑ. Η διαδικασία ατομικών προσφυγών στο σύστημα της Ένωσης περιλαμβάνεται στο άρθρο 263, παρ. 4 ΣΛΕΕ. Με την αναθεώρηση της Λισαβόνας η έννοια των πράξεων που μπορούν να προσβληθούν από φυσικά πρόσωπα έγινε ευρύτερη από πριν.¹⁸ Η νέα αυτή διάταξη χορηγεί το δικαίωμα σε φυσικά πρόσωπα άσκησης προσφυγής κατά των πράξεων των οποίων είναι αποδέκτες ή που τα αφορούν άμεσα και ατομικά, καθώς και κατά των κανονιστικών πράξεων που τα αφορούν άμεσα χωρίς να περιλαμβάνουν εκτελεστικά μέτρα. Ζήτημα όμως αποτελεί η ερμηνεία του όρου «κανονιστικές πράξεις», εν συντομία περιλαμβάνει κανονισμούς

¹⁶ Και βάσει νομολογίας του ΔΕΕ, ενδεικτικά βλ. C-283/81 CILFIT [1982] τόμος 3415, παρ. 21.

¹⁷ Υπέρ της εφαρμογής του μηχανισμού έχει εκφραστεί ο Robert Badinter σε ομιλία του στη Γερουσία της Γαλλίας στις 25 Μαΐου 2010, διαθέσιμο στο <http://www.senat.fr/europe/r25052010.html#toc1>.

¹⁸ Για τις αλλαγές που επέφερε η αναθεώρηση της Λισαβόνας βλ. Balthasar, Stephan (2010), "Locus standi rules for challenges to regulatory acts by private applicants: the new art.263(4) TFEU", *European Law Review*, vol. 35, σ.σ. 542-550, Chalmers, Damian, Davies, Gareth, Monti, Giorgio (2010), *European Union Law: Text and Materials*, 2nd edition, Cambridge University Press.

και οδηγίες γενικής εφαρμογής.¹⁹ Άλλο ένδικο μέσο προβλέπεται στο άρθρο 265 ΣΛΕΕ σε περίπτωση παράλειψης εκ μέρους οργάνου της Ένωσης.

Και τα δύο ως άνω ένδικα μέσα ασκούνται κατά τις διατάξεις του άρθρου 256 ΣΛΕΕ. Το Γενικό Δικαστήριο είναι αρμόδιο σε πρώτο βαθμό για θέματα που αφορούν μεταξύ άλλων στα άρθρα 263 και 265 ΣΛΕΕ. Έφεση είναι δυνατή στο ΔΕΕ το οποίο κρίνει μόνο επί των νομικών θεμάτων. Επομένως, τα ένδικα μέσα που παρέχονται από τις συνθήκες θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν αποτελεσματικά υπό τις προϋποθέσεις τις ΕΣΔΑ.

2.2 Για τα μη κράτη μέλη της ΕΕ

Το βασικό πρόβλημα εστιάζεται στο γεγονός ότι τα υποψήφια κράτη μέλη δεν έχουν πρόσβαση στο ΔΕΕ. Οι σχετικές διατάξεις των συνθηκών αφορούν στα πλήρη μέλη της Ένωσης με καμία επιπλέον αναφορά στα υποψήφια προς ένταξη κράτη, για παράδειγμα η προδικαστική παραπομπή του άρθρου 267 ΣΛΕΕ επικεντρώνεται στα εθνικά δικαστήρια των κρατών μελών της Ένωσης. Έτσι όμως εξαντλούνται οι πιθανότητες για ένα προς ένταξη κράτος να προσφύγει στο ΔΕΕ.

Αποτέλεσμα των παραπάνω είναι η πιθανότητα να επιληφθεί υπόθεσης που εμπριέχει θέματα ευρωπαϊκού δικαίου το ΕΔΔΑ χωρίς να έχει δοθεί η δυνατότητα στο ΔΕΕ να την εξετάσει ως δικαστήριο εντασσόμενο στην έννομη τάξη της Ένωσης. Μια πιθανή λύση θα ήταν η επέκταση της εφαρμογής του μηχανισμού παραπομπής της υπόθεσης στο ΔΕΕ. Η ιδέα το ΕΔΔΑ να παραπέμπει υπόθεση στο ΔΕΕ στην οποία ούτε κράτος μέλος της Ένωσης ούτε η ίδια η Ένωση εμπλέκονται μπορεί να θεωρηθεί υπερβολική από μια σκοπιά. Το ΔΕΕ θα ενδυναμωθεί καθώς θα αποκτήσει αρμοδιότητα να κρίνει επί θεμάτων υπό μια γεωγραφική επέκταση της αρχικής του αρμοδιότητας. Από την άλλη, ο σκοπός της προστασίας της αυτονομίας της έννομης τάξης της Ένωσης μέσω της εκδίκασης από τα θεσμοθετημένα δικαστήριά της υποθέσεων που αφορούν ευρωπαϊκό δίκαιο πρέπει να επικρατήσει. Έτσι θα παρέχεται η δυνατότητα στο ΔΕΕ να εκφράσει τη θέση του ως ανώτατο δικαστήριο σε ενωσιακό επίπεδο προτού το ΕΔΔΑ ασχοληθεί με το ίδιο ζήτημα.

Επιπλέον, η διαδικασία παραπομπής θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ως εργαλείο προς εξοικείωση των υπό ένταξη κρατών με το δικαστικό σύστημα της Ένωσης. Οι τεχνικές προϋποθέσεις για ένταξη στην Ένωση έχουν σκοπό την προσαρμογή των θεσμών των υπό ένταξη κρατών με τέτοιο τρόπο ώστε να μπορούν αποτελεσματικότερα να εφαρμόσουν το ευρωπαϊκό κεκτημένο, αναπόσπαστο κομμάτι του οποίου αποτελεί η νομολογία του ΔΕΕ. Δεχόμενα τη δυνατότητα συμμετοχής σε επίσημες διαδικασίες ενώπιον του ΔΕΕ, τα υπό ένταξη κράτη θα εξοικειωθούν ευκολότερα με το κυριότερο δικαστικό όργανο της Ένωσης, σε σημαντικά θέματα όπως η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων.

¹⁹ Ο διάλογος αναφορικά με την έννοια του όρου «κανονιστική πράξη» είναι ιδιαίτερα εκτενής. Βλ. για παράδειγμα Dougan, Michael (2008), "The Treaty of Lisbon 2007: winning minds, not hearts", *Common Market Law Review*, vol. 45, σ.σ. 617-703, Bast, Jurgen (2006), "Legal Instruments", στο von Bogdandy Armin, Bast, Jurgen (επιμ.), *Principles of European Constitutional Law*, Hart Publishing, σ.σ. 373-418, Turk, Alexander (2009), *Judicial Review in EU Law*, Edward Elgar Publishing, Dashwood, Alan, Johnston, Angus (2004), "The institutions of the enlarged EU under the regime of the constitutional treaty", *Common Market Law Review*, vol. 41, σ.σ. 1481-1518.

3. Το ζήτημα της ευθύνης στο Στρασβούργο

3.1 Αναφορικά με τα κράτη μέλη της ΕΕ

Θεμελιώδες ζήτημα που προκύπτει από την επικείμενη προσχώρηση της ΕΕ στην ΕΣΔΑ αφορά στην κατανομή της ευθύνης ενώπιον του ΕΔΔΑ. Στατιστικά, οι περισσότερες υποθέσεις οδηγούνται στο ΕΔΔΑ από φυσικά πρόσωπα βάσει του άρθρου 34 ΕΣΔΑ. Το Πρωτόκολλο 8 της Συνθήκης της Λισαβόνας έχει ήδη προσεγγίσει το συγκεκριμένο θέμα· στο άρθρο 1 αναφέρεται ότι οι μηχανισμοί που απαιτούνται για να εξασφαλίζεται ότι οι προσφυγές ορθώς στρέφονται κατά των κρατών μελών ή/και της Ένωσης πρέπει να διευκρινιστούν στη συνθήκη προσχώρησης. Κατά αυτό τον τρόπο οι πιθανότητες παρερμηνείας αναφορικά με την ευθύνη κάθε παράγοντα θα ελαχιστοποιηθούν.

Το ζήτημα της ανεύρεσης του σωστού κατά περίπτωση καθ' ου η προσφυγή είναι ζωτικής σημασίας όταν κρίνονται θέματα ευρωπαϊκού δικαίου. Είναι προφανές ότι δε θα μπορούσε η Ένωση να καταδικάζεται για κάθε ζήτημα που σχετίζεται με το ευρωπαϊκό δίκαιο καθώς είναι πιθανό η παραβίαση κάποιου θεμελιώδους δικαιώματος να βασίζεται σε πράξη του κράτους μέλους. Θα μπορούσε να προταθεί σαν κριτήριο ο διαχωρισμός και η ταυτόχρονη κατανομή των αρμοδιοτήτων μεταξύ Ένωσης και κρατών μελών όπως αναφέρεται στις συνθήκες. Ο πρώτος τίτλος του πρώτου μέρους της ΣΛΕΕ αφιερώνεται στην ταξινόμηση των αρμοδιοτήτων. Επομένως μια πιθανή λύση θα ήταν η προσφυγή να στρέφεται κατά της Ένωσης για θέματα που απορρέουν από τους τομείς αποκλειστικής της αρμοδιότητας (ομοίως αν υπάρχει πράξη οργάνου της Ένωσης σε τομέα επικουρικής αρμοδιότητας) και κατά της Ένωσης και του αντίστοιχου κράτους μέλους μαζί για ζητήματα που απορρέουν από τους τομείς συντρέχουσας αρμοδιότητας.

Η λύση αυτή δε θα πρέπει να γίνει αποδεκτή για δύο κυρίως λόγους. Πρώτον, η εν λόγω διάκριση ουσιαστικά παρέχει τη δυνατότητα στο ΕΔΔΑ να ερμηνεύει τις συνθήκες για να καθορίσει τη διάκριση των ευθυνών. Σε υποθέσεις ενώπιον του, το ΕΔΔΑ αναπόφευκτα θα κρίνει επιχειρήματα που θα αφορούν στη σωστή διάκριση μεταξύ της Ένωσης και των κρατών μελών κατά την άσκηση της προσφυγής. Καθώς λοιπόν η πηγή αυτής της διάκρισης βρίσκεται στην κατανομή των αρμοδιοτήτων βάσει συνθηκών, το ΕΔΔΑ θα αναγκαστεί να προβεί σε ερμηνεία των οικείων άρθρων. Όμως η κατανομή της ευθύνης μεταξύ της Ένωσης και των κρατών μελών της εμπίπτει στην αποκλειστική αρμοδιότητα του ΔΕΕ όπως έχει ήδη επισημανθεί στη *Γνωμοδότηση 1/91*.²⁰ Επομένως, η διάκριση των ευθυνών βασιζόμενη στην εσωτερική κατανομή αρμοδιοτήτων στην Ένωση δε θα είναι ιδιαίτερα λειτουργική.

Ο δεύτερος λόγος είναι πιο ουσιαστικός. Υπάρχει βάσιμη πιθανότητα η βασιζόμενη στην κατανομή αρμοδιοτήτων εντός του δικαίου της ΕΕ διάκριση των ευθυνών, να οδηγήσει σε εξ' ολοκλήρου ευθύνη της Ένωσης για παραβιάσεις θεμελιωδών δικαιωμάτων όταν νομοθετεί σε τομείς της αποκλειστικής της αρμοδιότητας, όπως

²⁰ Γνωμοδότηση 1/91 [1991] τόμος I-6079, Σύνοψη, παρ. 2. Για το θέμα βλ. επίσης Brandtner, Barbara (1992), "The "Drama" of EEA. Comments on Opinions 1/91 and 1/92", *European Journal of International Law*, vol. 3, σ.σ. 300-328.

π.χ. κοινή εμπορική πολιτική. Ακόμα και σε αυτή την περίπτωση οι πιθανές παραβιάσεις δεν είναι απαραίτητο ότι θα στηρίζονται σε νομοθέτημα της Ένωσης. Κατά την εφαρμογή του ευρωπαϊκού δικαίου τα κράτη μέλη απολαμβάνουν μιας μορφής διακριτική ευχέρεια σε ορισμένες περιπτώσεις παράγωγου ευρωπαϊκού δικαίου (π.χ. οδηγίες), γεγονός που μπορεί να οδηγήσει σε παραβίαση θεμελιώδους δικαιώματος βασιζόμενη στο εθνικό μέτρο που λήφθηκε προς εφαρμογή του ευρωπαϊκού δικαίου. Σε αυτές τις περιπτώσεις μόνο το κράτος μέλος θα πρέπει να βρίσκεται ενώπιον του ΕΔΔΑ.²¹ Έτσι η εσωτερική διάκριση των αρμοδιοτήτων ως βάση για τη διάκριση της ευθύνης μεταξύ της Ένωσης και των κρατών μελών μπορεί να δημιουργήσει μια «ασπίδα» προστασίας για τα κράτη μέλη σε βάρος της Ένωσης.

Από τα παραπάνω συνάγεται ότι η λύση σχετικά με τη διάκριση της ευθύνης μεταξύ της ΕΕ και των μελών της θα μπορούσε να εξευρεθεί στην έννοια της διακριτικής ευχέρειας. Τα κράτη μέλη δεν έχουν διακριτική ευχέρεια στην εφαρμογή του πρωτογενούς ευρωπαϊκού δικαίου καθώς και των κανονισμών, γεγονός που καθιστά την επίρριψη ευθύνης για απλή εκπλήρωση των υποχρεώσεών τους που απορρέουν από το ευρωπαϊκό δίκαιο εντελώς άδικη (π.χ. υπόθεση *Matthews*²²). Παρότι είναι εμφανές ότι η παραβίαση του θεμελιώδους δικαιώματος προέρχεται ουσιαστικά από το ευρωπαϊκό δίκαιο, τα αποτελέσματα αυτής της παραβίασης επέρχονται στον πραγματικό κόσμο δια μέσου πράξης του κράτους μέλους. Κλασικό παράδειγμα αποτελεί η υπόθεση *Bosphorus* όπου το ΕΔΔΑ ισχυρίστηκε ότι η υπόθεση εμπίπτει στη δικαιοδοσία της Ιρλανδίας υπό την έννοια του άρθρου 1 ΕΣΔΑ αφού η πράξη που προκάλεσε τη σχετική παραβίαση προήλθε από τις ιρλανδικές αρχές. Υπ' αυτή την έννοια τα κράτη μέλη θα βρίσκονται πάντα σε αμυντική θέση ενώπιον του ΕΔΔΑ, γεγονός που μπορεί να οδηγήσει σε μη θεμιτά αποτελέσματα ιδιαίτερα στις περιπτώσεις όπου το συγκεκριμένο κράτος μέλος είχε διαφωνήσει κατά τη νομοπαρασκευαστική διαδικασία με την υιοθέτηση του υπό κρίση κανονισμού.

Αντιθέτως ο βαθμός διακριτικής ευχέρειας που απολαμβάνουν τα κράτη μέλη κατά την εφαρμογή των οδηγιών είναι πολύ υψηλός. Η οδηγία καθίσταται υποχρεωτική ως προς το αποτέλεσμα που πρέπει να επιτευχθεί και αφήνει τα κράτη μέλη ελεύθερα να νομοθετήσουν σχετικά με τα μέσα και τον τρόπο. Έτσι η αναγνώριση της βάσης της παραβίασης καθίσταται δυσκολότερη προέρχεται από τον τρόπο και τα μέσα τα οποία ένα συγκεκριμένο κράτος μέλος επέλεξε ή προϋπήρχε στην ουσία της ευρωπαϊκής πράξης και κατά συνέπεια τα κράτη μέλη δε ήταν δυνατόν να την αποφύγουν;

Προκειμένου λοιπόν να αποφευχθούν συγχύσεις, όπου υπάρχει αμφιβολία σχετικά με την κατανομή των ευθυνών, η προσφυγή θα μπορεί να στρέφεται ταυτόχρονα κατά της Ένωσης και ενός ή περισσότερων κρατών μελών.²³ Επιπλέον, προς

²¹ Lock, Tobias (2011) "Accession of the EU to the ECHR: Who Would Be Responsible in Strasbourg?", στο Ashiagbor, Diamond, Countouris, Nicola, Lianos, Ioannis (επιμ.), *The EU after the Lisbon Treaty*, Cambridge University Press, σ.σ. 109-136.

²² Αριθμ. Προσφ. 24833/94, *Matthews vs, UK* [1999].

²³ Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (2010), *Θεσμικές πτυχές της προσχώρησης της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών*, διαθέσιμο στο <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2011:161E:0072:0078:EL:PDF>.

διευκόλυνση της εύρεσης του σωστού καθ' ου η προσφυγή, ένας νέος μηχανισμός μπορεί να εισαχθεί. Σε περιπτώσεις κατά τις οποίες η προσφυγή στρέφεται κατά ενός κράτους μέλους, η Ένωση θα εισέρχεται στη δίκη σαν διάδικος (καθ' ου η προσφυγή) και αντίστροφα. Η ιδέα αυτή, που βασίζεται σε οικεία πρόταση της Οργανωτικής Επιτροπής για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα του Συμβουλίου της Ευρώπης,²⁴ θα ενισχύσει την έννοια της αυτονομίας της Ένωσης ως ειδικό χαρακτηριστικό της καθώς η Ένωση θα βρίσκεται σε θέση να υπερασπίσει τις νομικές της πράξεις πιο αποτελεσματικά. Η εφαρμογή αυτού του μηχανισμού θα αποφασίζεται είτε από την Ένωση είτε από τα κράτη μέλη, δε θα διατάσσεται από το ΕΔΔΑ.²⁵ Σε αντίθετη περίπτωση το ΕΔΔΑ θα εισέλθει στην ουσία της υπόθεσης προδικάζοντας κατά ένα τρόπο το αποτέλεσμα, με τη χορήγηση μιας μορφής αθωότητας στον καθ' ου η προσφυγή όταν καλεί άλλο παράγοντα να εισέλθει στη δίκη σαν επιπλέον καθ' ου.

Η δημιουργία του μηχανισμού αυτού θα είναι πολύ πιο αποτελεσματική από την υπάρχουσα παρέμβαση τρίτου του άρθρου 36 ΕΣΔΑ. Λαμβάνοντας υπ' όψη το γεγονός ότι η απόφαση δεν επιφέρει νομικά αποτελέσματα στον παρεμβαίνοντα, καμία υποχρέωση δεν απορρέει για τον τρίτο να συμμορφωθεί με τις επιταγές της. Αντίθετα, κατά το μηχανισμό αυτό, ο τρίτος συμμετέχει ισότιμα ως διάδικος αποδεχόμενος την ετυμηγορία του δικαστηρίου. Επιπλέον, η εφαρμογή του μηχανισμού θα έχει υποχρεωτικό χαρακτήρα για την Ένωση και τα κράτη μέλη όταν τους ζητηθεί να εισέλθουν στην υπόθεση, σε αντίθεση με την προαιρετική παρέμβαση τρίτου προκειμένου να ενισχυθεί η αποτελεσματική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων.

3.2 Αναφορικά με τα μη κράτη μέλη της ΕΕ

Προκειμένου να παρέχεται η δυνατότητα στην Ένωση να συμμετέχει ενεργά στις διαδικασίες ενώπιον του ΕΔΔΑ, ο μηχανισμός που θα επιτρέπει στην Ένωση να εισέλθει στη δίκη ως καθ' ου η προσφυγή μπορεί να εφαρμοστεί και εδώ. Η βασική ιδέα του μηχανισμού αυτού έγκειται στη σύγχυση που μπορεί να υπάρξει αναφορικά με την ανεύρεση του σωστού καθ' ου η προσφυγή ώστε να αποδίδονται ορθότερα οι ευθύνες μεταξύ της Ένωσης και των κρατών μελών της. Δεδομένου ότι τα κράτη κατά τη διαδικασία της ένταξης εφαρμόζουν πράξεις των οργάνων της Ένωσης, η πιθανότητα παραβίασης θεμελιωδών δικαιωμάτων μέσω αυτής της εφαρμογής υπάρχει. Η κατάσταση εδώ δε διαφέρει ιδιαίτερα εάν συγκριθεί με τη θέση των κρατών μελών αναφορικά με την ευθύνη κατά την εφαρμογή ευρωπαϊκού δικαίου. Οπότε και εδώ, η εφαρμογή του εν λόγω μηχανισμού θα συνεισφέρει στην ορθότερη κατανομή ευθυνών.

²⁴ Council of Europe, Steering Committee for Human Rights (2006), *Study of technical and legal issues of a possible EC/EU accession to the European Convention on Human Rights*, διαθέσιμο στο http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/hrpolicy/Accession/Working_documents/Study_accession_UE_2002_en.pdf.

²⁵ Βλ. για την αναγκαιότητα του μηχανισμού Jacques, Jean Paul (2011), "The Accession of the European Union to the European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms", *Common Market Law Review*, vol. 48, σ.σ. 995-1023 ο οποίος υποστηρίζει ότι η άδεια για τη χρήση του μηχανισμού αυτού θα πρέπει να δίνεται από το ΕΔΔΑ αφού έχει συμβουλευτεί τους αρχικούς διαδίκους.

Συμπεράσματα

Η διαδικασία προσχώρησης της ΕΕ στην ΕΣΔΑ διαγράφεται ως ιστορικής σημασίας για την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην Ευρώπη. Μετά την ολοκλήρωση της διαδικασίας η νομοθεσία της ΕΕ θα τίθεται υπό κρίση του ΕΔΔΑ για θέματα παραβίασης θεμελιωδών δικαιωμάτων.

Για την εποικοδομητικότερη συνεργασία μεταξύ ΕΔΔΑ και ΔΕΕ πρέπει να υπάρχει μια θεσμική ισορροπία. Η εν λόγω ισορροπία μπορεί να εξασφαλιστεί με την εφαρμογή της προδικαστικής παραπομπής από το ΕΔΔΑ στο ΔΕΕ όταν το τελευταίο δεν έχει αποφανθεί, όπως και είναι ο θεσμικός του ρόλος, επί θεμάτων ευρωπαϊκού δικαίου.

Επιπλέον, η δυνατότητα συμμετοχής της Ένωσης σε δίκη ως διάδικος σε περιπτώσεις που η προσφυγή στρέφεται κατά ενός κράτους μέλους και αντίστροφα θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως υψίστης σημασίας. Με τον τρόπο αυτό αφ' ενός αποφεύγονται κατά το δυνατόν οι συγκρούσεις αναφορικά με την ευθύνη ενώπιον του ΕΔΔΑ, αφ' ετέρου διακρίνεται η αυτονομία της έννομης τάξης της ΕΕ ως ειδικό χαρακτηριστικό της στο πλαίσιο προσχώρησης στην ΕΣΔΑ, ζήτημα που αποτέλεσε τον πυρήνα των επιχειρημάτων των επικριτών της ολοκλήρωσης της διαδικασίας προσχώρησης.

Βιβλιογραφία

- Αριθμ. Προσφ. 13258/87, M. & Co. vs. Federal Republic of Germany [1990].
- Αριθμ. Προσφ. 21090/92, Heinz vs. the Contracting States party to the European Patent Convention insofar as they are High Contracting Parties to the European Convention on Human Rights [1994].
- Αριθμ. Προσφ. 24833/94, Matthews vs, UK [1999].
- Αριθμ. Προσφ. 45036/98, Bosphorus Hava Yollari Turizm ve Ticaret Anonim Sirketi vs. Ireland [2006].
- Balthasar, Stephan (2010), "Locus standi rules for challenges to regulatory acts by private applicants: the new art.263(4) TFEU", *European Law Review*, vol. 35, σ.σ. 542-550.
- Bast, Jurgen (2006), "Legal Instruments", στο von Bogdandy Armin, Bast, Jurgen (επιμ.), *Principles of European Constitutional Law*, Hart Publishing, σ.σ. 373-418.
- Besselink, Leonard (2008), *The EU and the European Convention of Human Rights after the Lisbon Treaty: From "Bosphorus" Sovereign Immunity to Full Scrutiny?*, Working Paper Series, διαθέσιμο στο http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1132788.
- Brandtner, Barbara (1992), "The "Drama" of EEA. Comments on Opinions 1/91 and 1/92", *European Journal of International Law*, vol. 3, σ.σ. 300-328.
- Burrows, Noreen (1997), "Caught in the Cross Fire", *European Law Review*, vol. 22, σ.σ. 170-172.
- Γνωμοδότηση 1/91 [1991] τόμος I-6079.
- C-283/81 CILFIT [1982] τόμος 3415.
- Chalmers, Damian, Davies, Gareth, Monti, Giorgio (2010), *European Union Law: Text and Materials*, 2nd edition, Cambridge University Press.
- Costello, Cathryn (2006), "The *Bosphorus* Ruling of the European Court of Human Rights: Fundamental Rights and Blurred Boundaries in Europe", *Human Rights Law Review*, vol. 6, σ.σ. 87-130.
- Court of Justice of the European Union (2010), *Discussion document of the Court of Justice of the European Union on certain aspects of the accession of the European Union to the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*, διαθέσιμο στο http://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2010-05/convention_en.pdf.
- Craig, Paul, de Burca, Grainne (2008), *EU Law : Texts, Cases and Materials*, 4th edition, Oxford University Press.
- Council of Europe, Steering Committee for Human Rights (2006), *Study of technical and legal issues of a possible EC/EU accession to the European Convention on Human Rights*, διαθέσιμο στο http://www.coe.int/t/dqhl/standardsetting/hrpolicy/Accession/Working_documents/Study_accession_UE_2002_en.pdf.
- Dashwood, Alan, Johnston, Angus (2004), "The institutions of the enlarged EU under the regime of the constitutional treaty", *Common Market Law Review*, vol. 41, σ.σ. 1481-1518.
- Delcourt, Christine (2001), "The *Acquis Communautaire*: Has the Concept Had Its Day?", *Common Market Law Review*, vol. 38, σ.σ. 829-870.
- Dougan, Michael (2008), "The Treaty of Lisbon 2007: winning minds, not hearts", *Common Market Law Review*, vol. 45, σ.σ. 617-703.
- Douglas-Scott, Sionaidh (2006), "A Tale of Two Courts: Luxembourg, Strasbourg and the Growing European Human Rights *Acquis*", *Common Market Law Review*, vol. 43, σ.σ. 629-665.
- Douglas-Scott, Sionaidh (2006), "*Bosphorus Hava Yollari Turizm Ve Ticaret Anonim Sirketi vs. Ireland*, application No. 45036/98, judgement of the European Court of Human Rights (Grand Chamber) of 30 June 2005, (2006) 42 E.H.R.R. 1", *Common Market Law Review*, vol. 43, σ.σ. 243-254.

European Commission (2012), *Enlargement: Conditions for Membership*, διαθέσιμο στο http://ec.europa.eu/enlargement/policy/conditions-membership/index_en.htm.

European Court of Human Rights (2011), *Joint communication from Presidents Costa and Skouris*, διαθέσιμο στο http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/02164A4C-0B63-44C3-80C7-FC594EE16297/0/2011Communication_CEDHCJUE_EN.pdf.

Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (2010), *Θεσμικές πιυχές της προσχώρησης της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών*, διαθέσιμο στο <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2011:161E:0072:0078:EL:PDF>.

Jacque, Jean Paul (2011), "The Accession of the European Union to the European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms", *Common Market Law Review*, vol. 48, σ.σ. 995-1023.

Kalin, Walter (1992), "The EEA Agreement and the European Convention for the Protection of Human Rights", *European Journal of International Law*, vol. 3, σ.σ. 341-353.

Keller, Helen, Stone Sweet, Alec (2008), "The Reception of the ECHR In National Legal Orders", στο Keller, Helen, Stone Sweet, Alec (επιμ.), *A Europe of Rights: The Impact of the ECHR on National Legal Systems*, Oxford University Press, σ.σ. 3-31.

Kochenov, Dimitry (2006), "Why the Promotion of the *Acquis* Is Not the Same as the Promotion of Democracy and What Can Be Done in Order to Also Promote Democracy Instead of Just Promoting the *Acquis*", *Hanse Law Review*, vol. 2, σ.σ. 169-195.

Lock, Tobias (2011) "Accession of the EU to the ECHR: Who Would Be Responsible in Strasbourg?", στο Ashiagbor, Diamond, Countouris, Nicola, Lianos, Ioannis (επιμ.), *The EU after the Lisbon Treaty*, Cambridge University Press, σ.σ. 109-136.

Lock, Tobias (2010), "EU accession to ECHR: Implications for Judicial Review in Strasbourg", *European Law Review*, vol. 6, σ.σ. 777-799.

Turk, Alexander (2009), *Judicial Review in EU Law*, Edward Elgar Publishing.

Waagstein, Patricia (2010), *Human Rights Protection in Europe*, SPICE Digests, Freeman Spogli Institute for International Studies, διαθέσιμο στο http://iis-db.stanford.edu/docs/441/humanrights_inurope_layout_1.pdf.